

VILNIUS ÜNİVERSİTESİ KÜTÜPHANESİNİN ORYANTALİSTİK MERKEZİNDEKİ LİTVANYA TATAR TÜRKLERİNE AİT MATBU ESERLER

Printed Works of the Lithuanian Tatar Turks at the Oriental Languages Centre of Vilnius University Library

Печатные произведения литовских татар, находящиеся в Центре ориенталистики библиотеки Вильнюсского университета

Emine ATMACA*

Gazi Türkiyat, Bahar 2014/14: 47-66

Özet: Litvanya Tatar Türkleri, Litvanya Büyük Prensiği'ne siyasi, coğrafi ve özellikle de politik nedenler yüzünden Ukrayna Kırım'dan XIV. yüzyılın sonlarında göç etmiş Tatar Türkleridir. Litvanya Tatar Türkleri, Tatar Türkçesini XVI. yüzyılın sonu XVII. yüzyılın başlarından itibaren Hıristiyan Litvanya kadınlarıyla evlenmeleri, buldukları coğrafyada sosyal açıdan bir bütünlük oluşturmamaları ve sayıca çok az olmaları gibi sebepler yüzünden unutmuşlardır. Ancak Litvanya Tatar Türkleri, atalarının dini olan İslam dinini korumuşlar hem yazma hem de matbu eserlerinde dua dili olarak Tatar Türkçesini kullanmışlardır. Bu makalede, Litvanya Vilnius Üniversitesi Kütüphanesinin Oryantalistik Merkezindeki Litvanya Tatar Türklerine ait matbu eserler tanıtılmış ve bu eserlerin içerikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Litvanya, Litvanya Tatar Türkleri, Tatar Türkçesi, matbu eser

Abstract: Lithuanian Tatar Turks immigrated due to political and geographical reasons to Great Principality of Lithuania the from the Crimea-Ukraine century XIV. Lithuanian Tatar Turks, have forgotten Tatars of Turkish the end of the XVI century the beginning of the XVII century. They have forgotten because of various reasons. However, the Lithuanian Tatars, the Turks were able to keep the religion of Islam which is a religion of their ancestors. Both the manuscript and the printed works used the Tatar Turkish as the language of prayer. In this article, introduced printed works belongs to Lithuanian Tatar Turks at the Oriental Languages Centre of Vilnius University Library. Finally information is given about the contents of these works.

Key words: Lithuanian, Tatar Turkish, Lithuanian Tatars Turks, printed works

Аннотация: Литовские татары - это татары, которые в XIV столетии по различным политическим, географическим и стратегическим причинам переселились из Крыма в Великое Княжество Литовское. К концу XVI началу XVII века литовские татары стали забывать родной язык по причине их малочисленности, смешанных браков с христианками-литванками, а также из-за того, что не смогли образовать целостность и единство в социальном плане. Однако они сохранили религию своих предков - Ислам и, самое главное, как в рукописях, так и в печатных произведениях в качестве языка молитв использовали татарский язык. В этой связи среди литовских татар весьма распространилась традиция рукописей и печатных произведений на различную тематику.

Ключевые слова: Литовские, литовские татары, татарский язык, рукопись, хамаил, печатных трудов.

*Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Sakarya / TÜRKİYE. eatmaca@sakarya.edu.tr; eatmaca07@hotmail.com

GİRİŞ

1579 yılında kurulan Vilnius Üniversitesi, Litvanya Devleti'nin tarihine yakından tanıklık etmiş ve Litvanya halkının hem kültürel hem de tarihî geleneklerini korumuş bir üniversitedir. *Kurulma, gelişme, kapatılma ve yeniden kurulma* gibi tarihî süreçleri yaşamış olan bu üniversite, Doğu ve Orta Avrupa'nın en eski üniversitelerinden biridir. Tarihî kaynaklarda bu üniversitenin kökeninin 1570 yılında kurulan *Cizvit Koleji'*ne dayandığı ve 1579-1773 yıllarındaki adının *Vilnius Akademisi* (~ Üniversite Academia et Universitas Vilnensis Societatis Jesu "Vilnius Akademisi ve İsa Derneği Üniversitesi") olarak geçtiği kayıtlıdır. 1773 yılında Üniversitenin adındaki *İsa Derneği* kaldırılarak üniversitenin adı, *Vilnius Akademisi Üniversitesi* olarak değiştirilmiştir¹.

Üniversite, 1579 yılında *Cizvit Koleji* model alınarak kurulduğundan ilk bölümler de *Felsefe, İlahiyat ve Beşeri Bilimler* olmuştur. 1773 yılında *Cizvit Tarikatı*, Avrupa'daki gücünü kaybedince *Vilnius Üniversitesi*, laik otorite tarafından devralınmıştır. Litvanya, 1795 tarihinde Rusya tarafından ilhak edildikten sonra üniversitenin adı *Vilnius Üniversitesi Principal Okulu* (~ Vilnius-Schola Princeps Vilnensis (1797)) olarak değiştirilmiştir. 1803 yılında üniversite, yeni bir tüzük ve yönetmelikle *Vilnius İmparatorluk Üniversitesi* unvanını almıştır². Bu unvanla birlikte üniversiteye bağlı dört yeni fakülte- 1. Fizik ve Matematik Fakültesi 2. Tıp Fakültesi 3. Ahlak ve Siyasal Bilimler Fakültesi 4. Edebiyat ve Liberal Sanatlar Fakültesi- kurulmuş ve bütün fakülteler eşit haklara sahip olmuştur³.

Avrupa'nın diğer kültür merkezlerine uzak olmasına rağmen üniversitenin çok seçkin bir eğitimci kadrosu vardır. Şair *Mathias Casimir Sarbievius*, felsefeci *Zygmantas Liauksminas* ve tarihçi *Albertas Vijūkas-Kojelavičius* bunlardan sadece birkaçıdır⁴.

Vilnius Üniversitesi Oryantalistik Merkezi, Litvanya Doğu dilleri çalışmalarının kalbi olmuştur. Bu merkezin kuruluş tarihi, XIX. yüzyılın başlarına kadar gider. Kuruluşundan günümüze kadar bu merkezde başta *Türkçe* olmak üzere *Çince, Arapça, Farsça, Hintçe, Sanskritçe, Japonca ve Korece* vb. dersler verilmiştir.

Vilnius Üniversitesi'nde XX. yüzyılın başlarında Oryantalistik merkezinin kurulmasına vesile olan önemli bazı Türkologlar vardır. Bu Türkologlardan ilki, Kırım'dan Kafkasya'ya; oradan da İstanbul'a göç etmiş Karaim Türklerinin gahanı *Seraya Markoviç Şapşal* (~ *Seraja Szapszal*) (1873 *Bahçesaray, Kırım-1961 Vilnius*)'dır. Bilimsel çalışmalarının büyük bir çoğunluğunu Litvanya'nın başkenti Vilnius şehrinde sürdüren *Seraya Şapşal*, burada eğitimlik ve hahamlık görevinde bulunmuş-

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Universitas Vilnensis 1579-2004.

² Detaylı bilgi için bk. *Alma Mater Vilnensis* Vilniaus Universiteto Istorijos Bruožai, Kolektyvinė Monografija Antras Pataisytas ir Papildytas Leidimas 2012, Vilniaus Universiteto Leidykla, *HISTORY VILNIUS UNIVERSITY* The Vancas Kapsukas University of Vilnius, Vilnius Mokslas Publishers. 1979 ve <http://www.vu.lt/en/about-us/history>.

³ Ayrıntılı bilgi için bk. Universitas Vilnensis 1579-2004.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. <http://www.vu.lt/en/about-us/history>

tur. “Sereya Şapşal’ın el yazmaları, orijinal ve istinsahları, yayınları ve tercümelerinin hepsi 1961 yılında Litvanya Cumhuriyeti’ne verilmiştir”⁵. Müslüman Tatar ve Musevi Türklerinin tarihi ve dili üzerinde araştırmalar yapmış olan *Anton Osipoviç Muhlinski (1808-1977)* de önemli isimlerden biridir. *Vilenskiy Üniversitesi’nden* mezun olduktan sonra St. Petersburg’daki doğu dilleri derslerine dinleyici olarak katılan *Muhlinski*, 1832 yılında eğitim için Türkiye ve Mısır’a gönderilmiştir. Oradan birkaç el yazması getirmiştir. 1860 ve 1861 yıllarında getirdiği bu el yazmaları yayımlamıştır. *Muhlinskiy’nin Okuma Kütüphanesi (Библиотека для Чтения)* ve 1861 yılındaki *Ansiklopedik Sözlük’te (Энциклопедический Словарь)* ve Leh dergilerinde ilmî yazıları yayımlanmıştır. *St. Petersburg Üniversitesi’nde* Osmanlı Türkçesi profesörü unvanını alan *Muchlinski*, “Litvanya topraklarında yaşayan ve Litvanya Tatar Türklerine ait Arap harfleriyle yazılmış Tatar Türkçesi, Beyaz Rusça ve Lehçe (~ Polonyaca) dillerinde yazılan el yazmalarını da ilk keşfeden kişi olmuştur” (Mişkiniene 2010: 563). *Muchlinski*, ayrıca 1558 yılında ismi belirtilmeyen bir Litvanya Tatarı tarafından yazılan *Risale-i Tatar-i Leh*⁶ adlı eseri de ilim dünyasına tanıtmıştır⁷. Karaim toplum hayatında aktif yer alan *Aleksandır Dubiński* (1924 Trakai-2002 Varşova) de bu üniversitede Şarkiyat merkezinin kurulmasında rol oynayan bir diğer önemli isimdir. Litvanya Trakai’de dünyaya gelen *Dubiński*, İkinci Dünya savaşından sonra mecburi olarak Polonya’ya gitmiş ve *Varşova Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü’nde* araştırmacı olarak çalışmıştır. Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Morfolojisi, Karaim Türkçesi ve Edebiyatı, Litvanya Tatar Türkleriyle ilgili çalışmalar yapmıştır⁸. *Dubiński’nin* 150’den fazla yayını bulunmaktadır⁹.

Hem Litvanya’nın hem de komşu ülkelerin (Polonya, Belarusya ve Ukrayna) kültürel hayatında büyük bir rol üstlenen *Vilnius Üniversitesi’nin* “Doğu dilleriyle ilgisi ise başlangıçta *İncil yorumu* ve *Klasik Filolojiye* bağlıdır” (Mişkiniene 2010: 562). Doğu bilimci *Stanislaw Stasiak’a* göre “Dünyaca tanınan şarkiyatçıları yetiştiren Vilnius Üniversitesi haklı olarak Doğu Avrupa’da şarkiyatın beşiği sayılmaktadır” (Zjazdy 1934: 23; Mişkiniene 2010: 561). Şarkiyat kültürünün bu topraklarda kolayca yer

⁵Altınkaynak, Erdoğan (2010), “Hacı Serayya Şapşal”, *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri*, 5-8 Nisan 2010, Bilecik- Türkiye, s. 429.

⁶ Türkiye’de de bu eser üzerinde çalışma yapılmıştır: Gökbilgin, M. Tayyib (1971), *Lehistan Tatarları Hakkında Bir Risale “Risale-i Tatar-ı Leh”*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 130 sayfa.

⁷ *Muhlinskiy’nin* diğer önemli çalışmaları şöyledir: *İssledovaniye o proishojdenii i sostoyanii litovskih tatar* “Litvanya Tatar Türklerinin Kökenleri ve Şimdiki Durumları Hakkında Araştırmalar” (SPb., 1857); *Vıbor turetskih statey dlâ načalnogo perevoda s grammatičeskim razborom* “Gramer Çalışmaları Temel Seviye Çeviriye Yönelik Seçmeli Türkçe Yazılar” (SPb., 1858); *Osmanskaya hrestomatiya dlâ universitetskogo prepodavaniya* “Üniversiteler için Osmanlı Türkçesi Ders Kitabı” (SPb. 1858–59); *Zvodto słownik wyrazów ktore przeszły do naszej mowy z języków wschodnich* “Doğu Dillerinden Dilimize Geçen Kelimeler Sözlüğü” (СПб. 1860) Bu bilgi, <http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauzefron/70147/%D0%9C%D1%83%D1%85%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9> sitesinden alınmıştır.

⁸ Detaylı bilgi için bk. Yakar, Halil İbrahim, “Türk Dili Araştırmalarında Polonya Türkolojisi’nin Yeri”, *Kazakistan ve Türkiye’nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu 21-23 Mayıs 2007, Bildiriler*, s. 180.

⁹ *Dubiński’nin* kitapları şöyledir: *Caraimica: Karaim Bilimi Çalışması* (1994), *Polonya Tatarları: Tarih, Ritüel, Efsane ve Gelenekleri* (1986), *Türkçe-Lehçe ve Lehçe-Türkçe Sözlük* (1983).

bulmasına neden olan temel etken ise XIV. yüzyıldan itibaren aralıklarla Kıpçak Türklerinin (Tatar ve Karay) çeşitli sebeplerle¹⁰ *Litvanya Büyük Prenslığıne* (~ Litvanya Büyük Dukalığı) gelmesidir. Bugün Litvanya'da yaşayan Tatar Türkleri, 1398 yılında bu iki ülkenin tek bir yönetime bağlı olduğu dönemde *Litvanya Prensi Witold'a* yardım için gelen Kıpçak Türklerinin torunlarıdır. XIV. yüzyılın sonlarında pek çok askerî sefer düzenleyen *Prens Witold* Kırım'a yaptığı seferlerden birinde Karay Türkleriyle birlikte Tatar Türklerini de Litvanya'ya getirmiştir. "Töton Şövalyeliği ve Moskova Prenslığıne karşı güçlü bir ülke yaratmayı planlayan *Prens Witold*, Tatar ve Karay Türklerini ülkesinin sınır boylarında oluşturduğu savunma hattı içinde yer alan kale ve şehir merkezlerine yerleştirmiştir"¹¹.

Litvanya Tatar Türkleri, önceleri Tatar Türkçesini bilmekteyken Hristiyan Litvanya kadınlarıyla evlenmeleri, ana vatanlarından çok uzakta olmaları, dinî ayinler için halk dilinin olmaması ve Litvanya birliğinin Tatar Türklerinin üst sınıfına yerli dili (Lehçe, Litvanca) bilme zorunluluğu getirmeleri"¹² gibi sebepler yüzünden XVI. yüzyılın sonu XVII. yüzyılın başlarından itibaren bu dili unutmuşlardır. Litvanya Tatar Türkleri, bunun sonucunda kitap¹³, tefsir ve tecvid gibi dinî kitapların çevrilmesine ihtiyaç duymuşlar, böylece Arap harfleriyle ilkin Beyaz Rus, sonradan da Leh diliyle Litvanya Tatar Türklerine ait el yazmaları geleneğini başlatmışlardır¹⁴. Bugün Litvanya'nın çeşitli kütüphanelerinde Litvanya Tatar Türklerine ait Kuran-ı Kerim, tecvid, sûre, dua, hadisler, Miraç-nâme ve hamâil (< A. i. himâle ve hamîle'nin c.) gibi yazma eserler vardır. Bu nadir eserlerin yanında bu kütüphanelerde Litvanya Tatar Türklerinden kalma çeşitli konularda yazılmış matbu eserler de vardır.

1. Litvanya Vilnius Üniversitesi Kütüphanesi *Oryantalistik Merkezindeki* (~ Doğu Dilleri Bölümü)¹⁵ Litvanya Tatar Türklerine ait matbu eserler ve bu eserlerin içerikleri şöyledir:

¹⁰ Kırım-Tatar Türkleri'nin Litvanya topraklarına geliş amaçları genel olarak *siyasî*, coğrafi ve politik nedenler, Altın Orda Devleti'nde XIV-XV. yüzyıllarda yaşanan siyasî, sosyo-ekonomik sıkıntılar ve Büyük Litvanya Prenslarının politik eğilimlerine bağlanabilir (Ank 2008: 157).

¹¹ Ank, Sabire, "Polonya Topraklarında Yaşayan Karaylar (Karaim)", *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri*, 5-8 Nisan 2010, Bilecik- Türkiye. s. 289.

¹² Detaylı bilgi için bk. http://www.vilnius.skynet.lt/story_t.html.

¹³ Litvanya Tatar Türkleri, *kitap* kelimesini de daha çok Arapça kitaplar için kullanmışlardır.

¹⁴ Güllüdağ, Nesrin - Miškinienė, Galina (2008), *Litvanya Tatarlarına Ait El Yazmalarından Türkçe-Lehçe Kılavuz (yıl 1840)*, Litvan Dili Enstitüsü, Vilnius-Litvanya, s. 17-24.

¹⁵ Oryantalistik merkezinde Arapça ve Farsça eserler de vardır:

A) Kitab-ı haқиkatnâme

Dil: Farsça

Basım tarihi: 1823

Basım yeri: Astrahan

Sayfa sayısı: 92

Eserde, *Hristiyanlık inancı* ve *Hristiyanlığın İslam dininden üstünlüğü* gibi konular işlenmiştir. Kitap, Astrahan'daki (~ Hacı Tarhan) İngiliz misyonerlerinin yayınıdır. Yayın hakkında bilgi kitabın 92. sayfasında belirtilmiştir.

a) İncil-i Muḳaddes (~ Mukaddes İncil)¹⁶

B) El-Muḳtawar'ul-Mus'ir 'an-sihahil' Kütübil- Muḳaddese

Dil: Arapça

Basım Yeri: Astraḳan

Basım Tarihi: 1824

Sayfa sayısı: 38

Bu kitapta, Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık hakkında genel bilgilere yer verilmiş ve üç büyük semavî dinin kutsal kitapları karşılaştırılmıştır. Kitabın 38. sayfasında Astraḳan'daki (~ Hacı Tarhan) İngiliz misyonerlerinin basımı olduğundan söz edilmektedir.

C) Et- Tuḳfetü'l-hakire min hadikati'l edeb li- ehli'l-'arab...

Dil: Farsça

Yazarı: Kâzem- Bek Mirzâ Muhammed Ali İbn Muhammed

Basım tarihi: M. 1833 H. 1249

Sayfa sayısı: 123

Basım yeri: St. Petersburg

D) Peymân-ı tâze-yi hudivend-i drahşende-i mâ isâ mesih ez-zebân-ı Yunânî be farsî

Dil: Farsça

Yazarı: Henrikas Martinas

Sayfa sayısı: 460

Basım yeri: St. Petersburg

Şiraz'da Henrikas Martinas tarafından yapılmış Yeni Ahit'in Yunancadan Farsçaya çevirisidir. Kitap, Rus İncil toplumu tarafından yayınlanmıştır.

Ç) Kitâb-ı su'âl ve cevâb

Dil: Farsça

Basım tarihi: 1857

Sayfa sayısı: 31

Basım yeri: St. Petersburg

Soru ve cevap kitabıdır. İnanç ile ilgili sözler vardır. Kısa Katekizm -soru cevap şeklinde imanın temel bilgileri- vardır.

D. Kitâbe-i su'âl ve cevâb der-beyân-ı kelim-ı ilâhî ve i'tikâd-ı kelîsâ-yı mesîhi

Dil: Farsça

Basım tarihi: 1857

Sayfa sayısı: 32

Basım yeri: St. Petersburg

Hıristiyan teoloji ve dini üzerinde soru ve cevap kitabıdır. Kısa Katekizm -soru cevap şeklinde imanın temel bilgileri- vardır.

¹⁶ Oryantalistik merkezinde *Kur'an-ı Kerim*'ler de vardır:

1) Dil Arapça

Basım tarihi: 1843 (bu tarihte basılmış toplam 3 adet *Kur'an-ı Kerim* vardır.)

Basım yeri: Belli değil

Sayfa sayısı: 238

2) Dil Arapça

Basım tarihi: 1835

Basım yeri: Belli değil

Sayfa sayısı: 238

3) Dil Arapça

Basım tarihi: 1841

Basım yeri: Kazan

Sayfa sayısı: 238

Dil: Tatar Türkçesi

Basım tarihi: İsi-yi mesiĥning (~ Mesih İsa) 1830 yılında

Sayfa sayısı: 1+434 (İncil kitabı toplam, 1833 fasıldan oluşmuştur.)

Basım yeri: Astrahan

İncil kitabı, *incil-i mukaddes ya ĥni İsi-yi mesiĥning yengi vawiyyeti* ile başlamaktadır. Kitabın ikinci sayfasında, *yengi vawiyyetining kitablarının hem fawıllarının ĥadeti birle*'den sonra kitabın fasılları ve bu fasılların kaç kısma ayrıldığından söz edilmektedir.

İncil kitabının fasıl başlıkları şöyledir: *matta, marĥow, luĥa, yuĥanna, resulların ĥamāli* "elçilerin işleri", *rūm ĥarĥa risālet* "Romalılar'a mektup", *ĥornetuslularĥa evvel-i risālet* "Korintliler'e birinci mektup", *ĥornetuslularĥa ikinci risālet* "Korintliler'e ikinci mektup", *ĥalatyalularĥa risālet* "Galatyalılar'a mektup", *efeslularĥa risālet* "Efesliler'e mektup", *filibslülerĥe risālet* "Filipililer'e mektup", *ĥoloslularĥa risālet* "Koleseliler'e mektup", *tselūnikelilerĥe evveli risālet* "Selanikliler'e birinci mektup", *tselūnikelilerĥe ikinci risālet* "Selanikliler'e ikinci mektup", *timotiyuĥa evvel-i risālet* "Timoteos'a

Kitapta her surenin başında hangi sure olduğu, kaç ayet olduğu ve nerede indirildiği verilmiştir. Kitapta yer alan sure adları sırasıyla şöyledir: *Fatiĥa, Bakara* suresinin ilk 5 ayet-i kerimesi (*Eliĥ-Lam-Mim*), *Yasin, Fetih, Hucurat, Kaf, Zariyat, Tur, Necm, Kamer, Rahman, Vakiā, Hadid, Mücadele, Haĥr, Müntehine, Saff, Cuma, Münaĥikun, Tegabun, Talak, Tahrim, Mülk, Kalem* (~ Nun), *Hakka, Mearic, Nuh, Cin, Müzemmil, Müdessir, Kıyamet, İnsan, Mürselat, Nebe, Naziat, Abese, Tekvir, İnĥitar, Mütaĥĥifin, İnĥikak, Buruc, Tarık, Alā, Đaĥiye, Fecir, Beled, Leyl, Duĥa, İnĥirah, Tin, Alak, Alak, Kadir, Beyyine, Zilzal, Adiyat, Karia, Tekasür, Asr, Hümeze, Fil, Kureys, Maun, Keuser, Kafirun, Nasr, Mesed, İhlas, Felak, Nas. Nas* suresinden sonra bütün *Kur'an-ı Kerim*'lerde *heze tilāvetü'l-Kur'ān ve ĥi beyān secdetü'l-tilāvet* kısımları vardır.

4. Kur'an-ı Kerim

Dil: Arapĥa

Basım tarihi: 1841

Sayfa sayısı: 238

Basım yeri: Kazan

Kuran-ı Kerim, Müslümanların kutsal kitabıdır. Baskı yılı ve yeri son sayfada belirtilmiştir. Kapak sayfası yoktur.

5. Kur'an-ı Kerim

Dil: Arapĥa

Basım tarihi: 1843

Sayfa sayısı: 238

Basım yeri: Kazan

Kuran-ı Kerim, Müslümanların kutsal kitabıdır. Yıl, son sayfada (238) olarak belirtilmiştir. Üçüncü sayfada kurĥun kalemle baskı yeri yazılmıştır. Kapak sayfası yoktur, yırtılmıştır.

6. Kur'an-ı Kerim

Dil: Arapĥa

Basım tarihi: 1843

Sayfa sayısı: 238

Basım yeri: Kazan

Baskının yılı ve yeri son sayfada belirtilmiştir. Kapak sayfası yoktur, yırtılmıştır.

birinci mektup”, *timotiyuşğa ikinci risālet* “Timoteos’a ikinci mektup”, *tituşğa risālet* “Titus’a mektup”, *filemunuşğa risālet* “Filimon’a mektup”, *ibrānilaruşğa risālet* “İbraniler’e mektup”, *yakubning risāleti* “Yakub’un mektubu”, *petrisning evveli risāleti* “Petrus’un birinci mektubu”, *petrisning ikinci risāleti* “Petrus’un ikinci mektubu”, *yuḥannāning evvel-i risāleti* “Yuhanna’nın birinci mektubu”, *yuḥannāning ikinci risāleti* “Yuhanna’nın ikinci mektubu”, *yuḥannāning üçüncü risāleti* “Yuhanna’nın üçüncü mektubu”, *yehudāning risāleti* “Yehuda’nın mektubu”, *yeḥūda ehlining açmaklığı* “vahiy”.

Kitabın *incil-i muḳaddes metning yazusı* “Kutsal İncil metninin yazısı” kısmı, 28 fasıldan oluşmaktadır. Bu fasıllar şöyledir:

Kitabın *marḳosning yazusı* “Markos’un yazısı” kısmı, 16 fasıldan oluşmaktadır.

Kitabın *levḳaning yazusı* “Levka’nın yazısı” kısmı, 24 fasıldan oluşmaktadır.

Kitabın *bu ḥazā yazduğı isḥning incili* “Bu Hz. İsa’nın İncilidir” kısmı, 21 fasıldan oluşmaktadır.

Kitabın *avārīlerniḡa ḡamāli* “havalarilerin işleri” kısmı, 21 fasıldan oluşmaktadır.

Kitabın *pavluw¹⁷ ḥavārning rūm ehline nāmesi* “Pavlus havarinin Rum halkına mektubu” kısmı, 16 fasıldan oluşmaktadır.

Kitabın *pavluw ḥavārning ḳornetus ehline nāmesi* “Pavlus havarinin Kornetus halkına mektubu” kısmı, 16 fasıldan oluşmaktadır.

Kitabın *pavluw ḥavārning ḳornetus ehline ikinci nāmesi* “Pavlus havarinin Kornetus halkına ikinci mektubu) kısmı, 13 fasıldan oluşmaktadır.

Kitabın *pavluw ḥavārning ḡalatya ehline nāmesi* “Pavlus havarinin Galatya halkına mektubu” kısmı, 6 fasıldan oluşmaktadır.

Kitabın *pavluw ḥavārning efesis ehline nāmesi* “Pavlus havarinin Efesis halkına mektubu” kısmı, 6 fasıldan oluşmaktadır.

Kitabın *pavluw ḥavārning filibus ehline nāmesi* “Pavlus havarinin Filipus halkına mektubu” kısmı, 4 fasıldan oluşmaktadır.

Kitabın *pavluw ḥavārning ḳolāwıyya ehline nāmesi* “Pavlus havarinin Koloseliler halkına mektubu” kısmı, 4 fasıldan oluşmaktadır.

¹⁷ *Pavlus* adındaki Yahudi, Hazret-i İsa’ya inandığını söyleyerek asıl İncil’i yok etmiştir. Ortaya çıkan kişiler, 12 havariden ve *Pavlus*’tan işittiklerini yazmışlar ve böylece ortaya birçok İncil çıkmıştır.

Kitabın *pavluw havārning tselünike ehline evvelki nāmesi* "Pavlus havarinin Selanik halkına birinci mektubu" kısmı, 5 fasıldan oluşmaktadır.

Kitabın *pavluw havārning tselünike ehline ikinci nāmesi* "Pavlus havarinin Selanik halkına ikinci mektubu" kısmı, 3 fasıldan oluşmaktadır.

Kitabın *pavluw havārning timuteyusğa evvelki nāmesi* "Pavlus havarinin Timuteyus'a birinci mektubu" kısmı, 6 fasıldan oluşmaktadır.

Kitabın *pavluw havārning timuteyusğa ikinci nāmesi* "Pavlus havarinin Timuteyus'a ikinci mektubu" kısmı, 4 fasıldan oluşmaktadır.

Kitabın *pavluw havārning titusğa nāmesi* "Pavlus havarinin Titus'a mektubu" kısmı, 3 fasıldan oluşmaktadır.

Kitabın *pavluw havārning nāmesi filimünge* "Pavlus havarinin Filamun'a mektubu" kısmı, herhangi bir fasıla ayrılmamıştır.

Kitabın *pavluw havārning ibrānilarğa nāmesi* "Pavlus havarinin İbraniler'e mektubu" kısmı, 13 fasıldan oluşmaktadır.

Kitabın *yakubning ām risāleti* "Yakub'un yıl mektubu veya Yakub'un kısa yazılmış küçük kitabı" kısmı, 5 fasıldan oluşmaktadır.

Kitabın *petersning evvelki ām nāmesi* "Petrus'un önceki yıl mektubu" kısmı, 5 fasıldan oluşmaktadır.

Kitabın *petersning ikinci ām nāmesi* "Petrus'un ikinci yıl mektubu" kısmı, 3 fasıldan oluşmaktadır.

Kitabın *yehūdāning evvelki ām nāmesi* "Yehuda'nın önceki yıl mektubu" kısmı, 5 fasıldan oluşmaktadır.

Kitabın *yehūdā ehlining açmaqlığı* kısmı, 22 fasıldan oluşmaktadır.

b) İncil

Dil: Tatar Türkçesi

Basım Yeri: St. Petersburg

Basım Tarihi: 1815

Sayfa sayısı: 460

Merkezde yukarıdaki İncil'den başka bir İncil daha vardır. Bu İncil, Şiraz'da *Henrikas Martinas* tarafından Yeni Ahit'in Yunancadan Farsçaya çevirisidir. Rus İncil Toplumu tarafından yayımlanmıştır

Bu İncil, şu bölümlere ayrılmıştır: İncilin 1-63 sayfalar arası *İncil-i Matta*, 63-101 sayfalar arası *İncil-i Marķow*, 101-162 sayfalar arası *İncil-i Lu;a*, 162-209 sayfalar arası *İncil-i Yu:anna*, 209- 268 sayfalar arası *‘Amālı Havāriyān*, 269- 295 sayfalar arası *Nāme-i Pavloḡ Havāri-i Bāhel Rūm*, 296- 332 sayfalar arası *Nāme-i Pavloḡ Havāri-i Bāhel Xornt-yan*, 332-340 sayfalar arası *Nāme-i Pavloḡ Havāri-i Bāhel Ğalatiyye*, 341-348 sayfalar arası *Nāme-i Pavloḡ Havāri-i Bāhel Efeſis*, 349-354 sayfalar arası *Nāme-i Pavlos Havāri-i Bāhel Filip*, 354-359 sayfalar arası *Nāme-i Pavloḡ Havāri-i Bāhel Xolawıyya*, 360- 368 sayfalar arası *Nāme-i Pavloḡ Havāri-i Bāhel Tiselünkeyen*, 368-379 sayfalar arası *Nāme-i Pavloḡ Timotiyus*, 379- 382 sayfalar arası *Nāme-i Pavloḡ Havāri-i be Titus*, 382-383 sayfalar arası *Nāme-i Pavloḡ Havāri be Filemun*, 383-401 sayfalar arası *Nāme-i Pavloḡ Havāri be İbrāniyan*, 401-407 sayfalar arası *Nāme-i Ām Ya Ğub Havāri*, 407-418 sayfalar arası *Nāme-i Ām Petrus (Simun) Havāri*, 418- 428 sayfalar arası *Nāme-i Ām Yuḡanna, Havari*, 428-455 sayfalar arası *Mekāſifūt Yuḡanna-yı, İlähi*.

c) Zebur

Dil: Tatar Türkçesi

Basım tarihi: İsi-yi meſiḡniḡ (~ Mesih İsa) 1818 yılında

Sayfa sayısı: 1+53

Basım yeri: Astrahān (Zebur, toplam 150 fasıldan (~ mezmurdan) oluşmuştur)

Kitap, *nebŷ-yi benŷ isrāilīḡ padiſāḡı dāvudıḡ zeburlarınıḡ muḡaddes seferi* “İsrail’in peygamberi, padiſāḡı Davud’un Zeburlarının mukaddes seferi” yazısı ile başlamaktadır.

Zebur’un 1. faslında (~ ilk mezmur) *mübārek evvel insān ki yaramazların meſveretin-ce yürimiyor günāḡların yolında turmıyor* “ne mutludur o adama ki, kötülerin öğüdü ile yürümez ve günāḡkārların yolunda durmaz” cümleleri ile başlamaktadır. 150. fasıl-da ise (~ yüz ellinci mezmurda) *yā ḡüya ſükriḡiḡ allāhamu ḡaddesinde ſükriḡiḡ* “Bütün nefes sahipleri Allah’a hamt etsin, Allah’a hamt edin” sözleriyle son bulmaktadır.

Zebur’un diğeri fasıllarında genel olarak Hz. Davud’un Tanrı’ya yakarıſları, övgü ve tapınma ilahileri, ağıtlar, yardım, korunma ve kurtuluſ için edilen dualar, bağıſlanmak için Tanrıya yalvarıſlar, Tanrı’nın kutsamasına karşı ſükran ilahileri, düşmanın cezalandırılması için yapılan dualar vb. konular yer almaktadır.

ç) Salnāme (~Salnāme-i Vilāyet-i Tuna)

Dil: Tatar Türkçesi

Basım tarihi: Hicri 1291, Miladi 1874-75

Sayfa sayısı: 144

Sal-nâme, Farsça kökenli bir kelimedir¹⁸. Kelime, “yıl, sene” demek olan *sâl* kelimesi ile “mektup, kitap” anlamında kullanılan *nâme* kelimesinin birleştirilmesinden meydana getirilmiştir. Standart Türkiye Türkçesinde *sal-nâme*, “yıllık” kelimesi ile karşılanmaktadır. İçerisinde gün, ay ve bazı önemli bilgileri içeren dokümanlara, kısacası yıllıklara verilen addır. Salnâmeler, ülkelerin veya şehirlerin bir nevi hatıra defterleridir.

Salnâmeler, “1847-1922 yılları arasındaki 75 senelik dönemde yayımlanmıştır. Bu tarihler arasındaki dönemde Osmanlı tarihi, idari teşkilatı, müesseseler, şahıs biyografileri, ilmî, iktisadî, siyasî, askerî, kültürel ve diğer sahalardaki önemli bilgileri ihtiva etmektedirler”¹⁹.

Litvanya Vilnius Üniversitesi Kütüphanesi Doğu Dilleri kütüphanesinde bulunan bu *Salnâme* kitabında, Kuzey Bulgaristan’ın bir liman kenti olan *Ruşçuk* vilayetinin sancaklarından *Vidin*, *Sofya*, *Turnava*, *Varna*, *Tulçı* ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır.

Kitabın birinci sayfasında *Tuna Vilâyet-i Salnâme-i seneti 1291* yazısı vardır.

Kitabın ikinci sayfasında *işbu toksan bir sene-i hicriyyesi salnâmesi dağı yedinci defa tertib kılınmış ve rusçuk kırk üç buçuk arzında olduğundan zîrde muharrer taķwimdeki ve sâfat arz-ı mezkûra tatbiken yapılmışdır* “Bu hicri doksan bir senesinin yıllığında yedinci kez düzenlenmiş ve Rusçuk kırk üç buçuk enleminde olduğundan aşağıda yazılı takvimdeki saat adı geçen enleme uygulanarak yapılmıştır” yazısı vardır. *Taķwim* başlığı altında *yortu günlerinin rumûzâtı* “yortu “Hristiyanların dini bayramları” günlerinin işaretleri” yazısı yazılmıştır. İkinci sayfanın son satırında ise *elif ermenî, lam lâtin, re rûm, ye yahûdî, kaf kotalik* yazısı vardır.

Kitabın sonraki sayfasında *iki yüz iki senesinde i‘tibâren târîh-i hicretüñ ibtidâsı olan ğurre-i muharrem târîh-i milâddır kanķı sene-i rûmiyye ve kanķı şehrinin kaçınıcı gününe tesâdüf eylediği bilinmek için işbu cedvel tertip olunmuş olmağın keyfiyyet-i istiğmali dahi bu vech eder misle 1280 sene-i hicriyyesi 1803 sene-i milâdiyyesi eylülün yigirmi ikinci olduğu cedvele mürracaâta ma‘lumdur* “İki yüz iki senesinden itibaren hicri tarihin başlangıcından itibaren Muharrem’in biri Miladi tarihtir. Hangi Rumi seneye ve hangi ayın kaçınıcı gününe denk geldiğinin bilinmesi için bu cetvel düzenlenmiş olmakla birlikte kullanımı şöyledir: 1280 Hicri senesi 1803 Miladi senesi Eylül ayının 22’si olduğu; yani 22 Eylül 1823 olduğu cetvele başvuru olarak bilinebilir” yazısı vardır.

¹⁸ Devellioğlu, Ferit (1999), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi, s. 917.

¹⁹ Gündüz, Ahmet, “Salnâmelere Göre Kırşehir Sancağı Hakkında Bilgiler (1873-1910) (Coğrafyası, Tarihi, Nüfusu, Nahiyeye Ve Kazaları)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/3, Summer 2012, p. 1374.

d) Dua Kitapları (toplam 6 adet)

Litvanya Tatar Türklerinin dua kitapları, genellikle *rabbi yessir velâ tu ʕassir sehhel ʕaleynâyâ rabbi ve ʕammü bi'l-ḥayrı* "Rabbim! kolaylaştır zorlaştırma, Rabbim hayırla sonuçlandır" duasıyla ve besmeleyle (*Eüdübillâhimineşşeytânirracîym - bis-millâhirrâḥmânirraḥîm* "Taşlanan ve (Allah'ın huzurundan) kovulan şeytandan Allah'a sığınırım -Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla-")) başlamaktadır.

Sonra *Arap alfabesi* sırasıyla dua, ezan ve ezandan sonra okunacak dualara yer verilmiştir. Sonrasında bu dua kitapları şu bölümlerden oluşmaktadır: *edân budur, edân wonıngda bu du ʕanı okıya* "ezanın sonunda bu duayı okuya", *ramazân-ı şerif rûzesining niyeti* "ramazan-ı şerif orucunun niyeti", *âgaz açığanda bu du ʕanı okıya*, "orucu açtığında okunacak dua", *namâz niyetleri işbudur* "namaz niyetleri bunlardır", *du ʕa-i kunut budur* "Kunut duaları budur", *cum ʕa namâzıning niyetleri, iki ıyd namâzıning niyetleri* "iki bayram namazının niyetleri", *ḳadr namâzı budur, cenâze namâzıning niyeti, et-taḥiyyâtü budur, ḳurbân boğazlağanda bu du ʕanı okıya* "kurban keserken bu dua okunur", *her rekʕatda secdede bu du ʕanı okıya* "her rekatta secdede bu duayı okuya", *her namâzın wonıngda okunacaḳ du ʕa budur* "her namazın sonunda okunacak dua budur", *bu duğanı ırte namâzdın wonıng ḳuyuş çıkınca okıya* "bu dua, sabah namazından son güneş çıkıncaya kadar okunacak duadır", *her kim dîn ve dünyâ abâd bolsan dise bu duğanı ihlâsla okığay* "her kim ki din ve dünyasının mâmur ve şen olmasını istiyorsa bu duayı ihlâsla okuyacak/okumalı", *terâvîḥ namâzındın wonıng bu du ʕanı okıya* "teravih namazından sonra bu duayı okuya", *berâʕat gicesinde bu du ʕanı okığay* "beraat gecesinde bu duayı okuyacak", *âyete'l-ḳürsî budur, bu seyyidü-l-istiğfârı yigirmi beş kere okığay* "bu seyyidü'l-istiğfârı yirmi beş kere okuyacak", *şerâyitü'l-îmân* "imanın şartları", *ḳırḳ farz beyânı budur, pend-ü nawâat* "nasihat", *ʕakîde-i manzûme* "manzume" şeklinde yazılmış iman, dini inanış".

Dua kitaplarının basım tarihleri ve sayfa sayıları şöyledir:

1. Dua Kitabı:

Dil: Tatar Türkçesi ve Arapça

Basım tarihi: 1823

Sayfa sayısı: 32

2. Dua Kitabı:

Dil: Tatar Türkçesi ve Arapça

Basım tarihi: 1843

Sayfa sayısı: 30

Bu kitap, 1823 yılında basılmış kitabın aynısıdır. Ancak, *Şakîde-i manzûme* bölümü eksiktir.

3. Dua Kitabı:

Dil: Tatar Türkçesi ve Arapça

Basım tarihi: 1843

Sayfa sayısı: 32

Bu kitap, 1823 yılında basılmış kitabın aynısıdır. Ancak, *Şakîde-i manzûme* bölümü tamdır.

4. Dua Kitabı:

Dil: Tatar Türkçesi ve Arapça

Basım tarihi: 1843

Sayfa sayısı: 32

Basım yeri: Kazan

Bu kitap, 1823 yılında basılmış kitabın aynısıdır. Ancak, *Şakîde-i manzûme* bölümü tamdır.

5. Dua Kitabı:

Dil: Tatar Türkçesi ve Arapça

Basım tarihi: 1843

Sayfa sayısı: 32

Basım yeri: Kazan

Bu kitap, 1823 yılında basılmış kitabın aynısıdır. Ancak, *Şakîde-i manzûme* bölümü tamdır.

6. Dua Kitabı:

Dil: Tatar Türkçesi ve Arapça

Basım tarihi: 1851

Sayfa sayısı: 32

Bu kitap, 1823 yılında basılmış kitabın aynısıdır. Kitabın bütün bölümleri tamdır.

e) İlmihâl Kitapları (Toplam 23 adet)

Dil: Tatar Türkçesi ve Arapça

Basım tarihi: H. 1255- M. 1839 (ağustos ayının üçünde)

Sayfa sayısı: 127

Basım yeri: Sankt- Peterburg

Bu ilmihal kitapları da *Bismillâhîrrâhmânirrahîm* “**Esirgeyen ve başılayan Allah'ın adı ile (başlamak)**” ile başlar. Sonra *Şerh'ât* başlığı altında şeriat tanımlaması yapılmıştır. Bu ilmihal kitapları şu bölümlerden oluşmuştur: Allâhu Teâlâ'nın zatiye sıfatları *vücüd, kıdem, bekâ, vahdâniyet, muhâlefetün lil-havâdis, kıyâm bi-nefsihî, vahdâniyet* ve anlamları açıklanmış, Allâhu Teâlâ'nın subutiye sıfatları *hayât, ʿilm, semîʿ, bawar, irâdet, kudret, kelâm, tekvin* ve anlamları açıklanmış, peygamberlerin sıfatları *widk, emânet, tebliğ, fetânet, ʿismet* ve anlamları sırasıyla açıklanmış, efʿal-i mükellefîn²⁰ sekizdür, *farz, vâcip, sünnet, müsteḥab, mubah, ḥarâm, mekrûh, müfsid* ve anlamları açıklanmıştır. Sonra *guslün farzları 3 tanedir: 1 kerre ağzına su virmek “1 kere ağzını suyla yıkamak”, 1 kerre burnuna su virmek “1 kere burnunu su ile yıkamak”, 1 kerre cümle beden yıkamak “1 kere bütün vücudunu suyla yıkamak”. Abdestin farzları, abdestin sünnetleri, abdestin mekrûhları, namazın farzları, orucun farzları, teyemmümün farzları, haccın farzları, zekâtın farzları, tecdîl-i imân “imanın yenilenmesi”, her gün akşam okunacak dua, her gündüz okunacak dua, abdesti bozanlar, namazın vâcipleri, namazın sünnetleri, namazın mekrûhları, namazı bozanlar, orucu bozanlar, 54 farz, imânsız olmanın sebepleri, cenâze namazının niyeti, heze duʿa-i ahd-nâme “bu ahdnâme duasıdır”, abdeste niyet ağzına su vircek bu duanı okuya “ağzına su alınca bu duayı okuya”, burnuna su vircek bu duanı okuya “burnunu suyla yıkayınca bu duayı okuya”, yüzine yüyecek bu duanı okuya “yüzünü yıkayınca bu duayı okuya”, sağ elin yüyecek bu duanı okuya “sağ elini yıkayınca okunacak dua”, sol elin yüyecek bu duanı okuya “sol elini yıkayınca bu duayı okuya”, başını mesh eyleyecek bu duanı okuya “başını mesh ederken okunacak dua”, kulakların mesh idecek bu duanı okuya “kulaklarını mesh ederken bu duayı okuya”, boynuna mesh edecek, sağ ayağın yüyecek bu duanı okuya “sağ ayağını yıkarken bu duayı okuya”, sol ayağın yüyecek bu duanı okuya “sol ayağını yıkarken bu duayı okuya”, abdest tamam olduktan sonra “abdest bittikten sonra” bir kerre veya iki kerre veya üç kere *innâ enzelnâ sûresin* (~ Kadr sûresi) okuyup ve eline su alıp sakalına mesh eyleye ve abdestten kalan ve andan sonra göklere nazaran budur “göklere bakarak bu duayı okuya” ve yirlere nazaran bu duanı “yerlere bakarak bu duayı okuya”, *salavât, salavât-ı şerîf, seyyidü'l-salavât, seyyidü'l-istiğfâr, hasta duʿası, ğam ve ğussa* (~ kaygı) ve şerde vaktinde bu duanı okuya “üzüntülü zamanlarda bu duayı okuya”, *dua-i firâş* “döşek/nikâh duası”, devletin muhafazası için okunacak dua.*

f) Gazete

²⁰ Dinimizin emirlerinden ve yasaklarından akıllı olan ve buluş çağına giren Müslümanların yerine getirecekleri vazifelerin hükümlerini belirten dini tabire denir.

Dil: Tatar Türkçesi

Basım tarihi: H. 1323 (Recep ayı) - M. 1905 (Eylül)

Basım yeri: Sankt –Peterburg

Gazetenin adı: Nur

Gazetenin sayfa sayısı: 3

Gazetenin birinci sayfasında *ahbār-ı telgrāfiyye* “telgraf haberleri” başlığı altında *şevketlü pâdişāh hazretlerinin ser üsker telgrāmı* yazısı vardır. Sonrasında *nür gazetesinin mesleği* yazısı vardır.

Gazetenin ikinci sayfasında *el-kurʻan* başlığı altında diğer sayfalardan farklı olarak ilanlara yer verilmiştir. Bu ilanların altında *kuşʻan-ı ʻosmāni be hatt-ı küfʻi*²¹ yazısı vardır. *efʻāl-i millete bir imʻan* “milletin işlerine dikkatli bir bakış” ve *ahbār-ı hāriciyye* “yurt dışı haberleri başlığı” altında *sulh hususunda yaponyaʻda nā-razılı*; “barış durumuna Japonyaʻnın razı olmaması” makalesi yer almaktadır. Sonra *tebrīkāt* “tebrikler” başlığı altında *oranburğdan sat* “Oranburgʻdan yazı” ve *peterburğda muhterem ahund danın ile ataullāh hazret-i bayezıduf cenāblarına* “St. Peterburgʻda muhterem Ahund Dāminla Atāullah Hazret-i Bayezıduf şerefine”, *parisden, hacı tārhan talebe-i islāmiyye-sinden* başlığı altında *hacı tārhan medresesi şākirdlerinden* “Hacı Tarhan medresesi öğrencilerinden” yazısı vardır. Sonra da *iʻlanāt* “ilanlar” başlığı altında ilanlara yer verilmiştir.

Gazetenin üçüncü sayfasında *ahbār-ı hāriciyye* “yurt dışı haberleri” başlığı altında yurt dışındaki haberlere yer verilmiştir: *yaponya ilān-ı sulh hususunda* “Japonyaʻya barış ilanı durumunda” başlığı altında *ahbār-ı telgrāfiyye* “telgraf (acil) haberleri” yazısı vardır. Sonra *ahbār-ı dāhiliyye* “yurt içi haberleri” başlığı altında yurt içindeki haberlere yer verilmiştir: *peterburğa haberleri* sonra *şāh-ı irana peterburğda ziyāfet* “İran şahına St. Peterburgʻda ziyāfet” ve *buna cevaba şāh hazretleri* yazıları vardır. Sonra *hān-ı kermān (~ kāsım) ;alası* “Kāsım kalesi” yazısı vardır.

g) Mübeyyinʻü-l haqıqat kitabı

Dil: Tatar Türkçesi

Basım tarihi: 1823

Basım yeri: Astrahan

²¹ “Mensûbî” adı da verilen bu yazı ile sikke, kitâbe ve Kurʻan-ı Kerim yazılmıştır.

Sayfa sayısı: 71

Kitabın ilk sayfası *evvelki bab ey ümmet-i muhammed* "birinci bölüm Ey Muhammed ümmeti" yazısı ile başlamaktadır.

Kitabın son sayfasında ise şunlar yazılıdır: (1) *bu mübeyyin'ül-ḥaḳīkat kitabı her etrāf u* (2) *eḳnāfı münteşir olmak için ḥacı tārḥan* (3) *şehrinde yuḥanna minciliñ tazarru-funda* (4) *olan beytü't-tıbada tab'* (5) *olunmuşdur fi seneti 1823* "Bu gerçeklerin açıklayıcısı kitabı her tarafa yaymak için Hacı Tarhan şehrinde Yuhanna Mincil'in yetkisindeki matbaada 1823 yılında basılmıştır".

h) Oryantalistik merkezinde 3 adet de Muhammediye vardır:

1) Muhammediye

Dil: Tatar Türkçesi

Yazarı: Mehmed Çelebi

Basım Yeri: Kazan

Basım Tarihi: Hicri 1261/Miladi 1845

Sayfa sayısı 275

2) Muhammediye

Dil: Tatar Türkçesi

Yazarı: Mehmed Çelebi

Basım Yeri: Kazan

Basım Tarihi: Miladi 1845

Sayfa sayısı 275

3) Muhammediyye

Dil: Tatar Türkçesi

Yazarı: Mehmed Çelebi

Basım yeri: Kazan

Basım tarihi: 1845

Sayfa sayısı: 300

Muhammediye, 37 *havādis-nāme*'ye "haber belgelerine" ayrılmıştır. Bu eserde, Avusturya ve Rusya'nın Fransa'ya karşı yaptıkları seferlerden söz edilmektedir.

Muhammediye'nin ilk sayfasında (1) *tarih-i 'isev'nin bin sekiz yüz beş senesi yahud* (2) *tarih-i hicr'nin bin iki yüz yigirmi senesinde* (3) *frânçe devleti ile* (4) *osterya moskov devletleri* (5) *beyninde nemçe ve osterya memâlikinde vâkı' olan* (6) *cenk ve sefere dâ'yir havâdis nâmelerin* (7) *tercümesidir* "Miladi tarihin bin sekiz yüz beş senesi yahut hicri tarihin bin iki yüz yirmi senesinde Fransa devleti ile Avusturya, Rusya ülkelerinde meydana gelen savaş ve sefere dair haber belgelerinin tercümesidir" yazmaktadır.

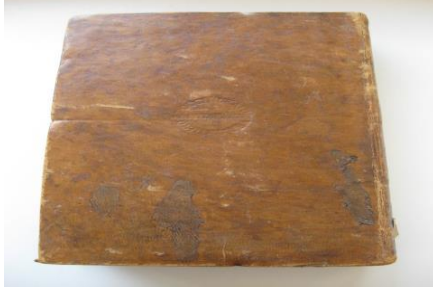
Kitabın ikinci sayfasında besmele ve hemen sonrasında (1) *haşmetlü frânçe imparatoru* (2) *ve pâdişâh hazretleri başlığı altında* (3) *tarafından sünnât ta'vir olunur küberâ ve hükemâ meclisine hitâben bast* (2) *eyledikleri kelâmın tercemesidir* "Yüce Fransa imparatoru ve padişah hazretleri başlığı altında tarafından adet edinilegelmiş büyükler ve bilginler meclisine hitaben söyledikleri sözün tercümesidir" yazmaktadır.

SONUÇ

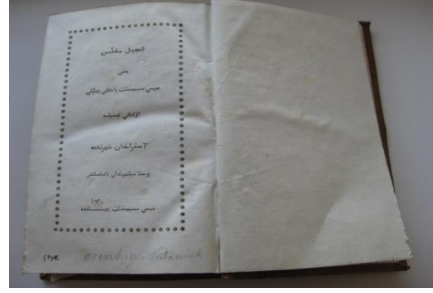
Litvanya (Litvanya Büyük Dükalığı / Lehistan Devleti) ile Türkiye (Osmanlı İmparatorluğu) arasındaki ilişkiler çok eskiye dayanmaktadır. Bu ilişkilerin çok eskilere dayandığını en önemli kanıtı da *Vilnius Üniversitesi Kütüphanesi, Vilnius Üniversitesi Tarih Fakültesi Kütüphanesi, Vilnius Üniversitesi Kütüphanesi Oryantalistik Merkezi* ve Litvanya'nın diğer kütüphanelerinde Litvanya Tatar Türklerine ait hem yazma eserlerin (Kuran-ı Kerim, dinî eserler, yarlık, fermanlar, tecvid, sûre, tefsir, dua, hadisler, Miraç-nâme ve içerisinde bazı dua ve sûrelerin, hastalık adları ve bunların tedavisinin, bitki adlarının, vefk ve büyü çeşitlerinin yer aldığı hamâiller) hem de çeşitli konularda yazılmış matbu eserlerin sayısının azımsanmayacak ölçüde olmasıdır.

Vilnius Üniversitesi Kütüphanesi Oryantalistik Merkezi'nde 1830 yılında Astrahan'da basılmış *İncil-i Mukaddes*, 1815 yılında St. Petersburg'da Rus İncil Toplumu tarafından bastırılmış *İncil*, 1818 yılında Astrahan'da basılmış *Zebur*, hicri 1291/miladi 1874-75 yılında basılmış içerisinde *Rusçuk* vilayeti sancaklarından *Vidin, Sofya, Tırnava, Varna* ve *Tulçi* ile ilgili önemli bilgilerin yer aldığı *Salmâme*, 1823 ve 1843 tarihlerinde Kazan'da basılmış 7 adet *dua kitabı*, hicri 1255/miladi 1839 tarihinde St. Petersburg'da basılmış iman, şeriat, namaz gibi dini konuların işlendiği 23 adet *ilmihâl kitabı*, hicri 1323/miladi 1905 yılında St. Petersburg'da basılmış *gazete*, miladi 1823 yılında Astrahan'da basılmış *Mübeyyin'ü-l Hakikat Kitabı* ve hicri 1261/miladi 1845 yılında Kazan'da basılmış 3 adet *Muhammediye* adında matbu eserler vardır.

MATBU ESERLERİN FOTOĞRAFLARI

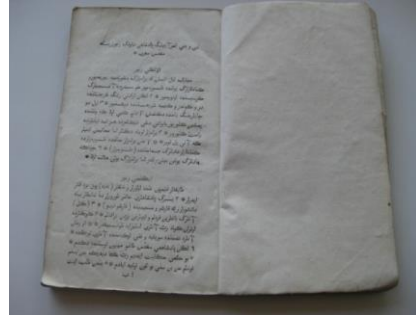
İncil-i Mukaddes'in dış kapağı

İncil-i Mukaddes

Zebur'un dış kapağı

Zebur

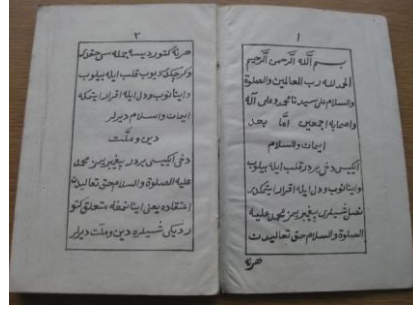
Salnâme'nin dış kapağı

Salnâme

İlmihâl kitaplarının dış kapağı

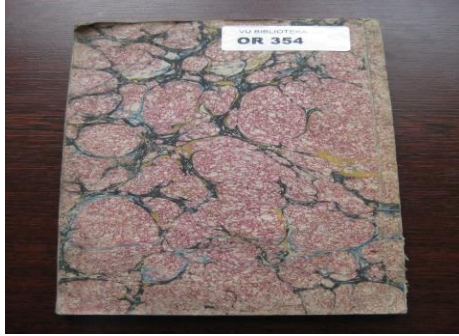
İlmihâl kitabı

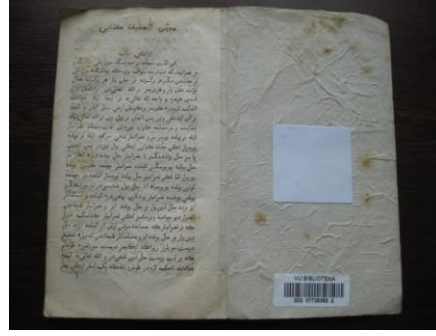
Küçük dua kitaplarının dış kapağı

Küçük dua kitabı

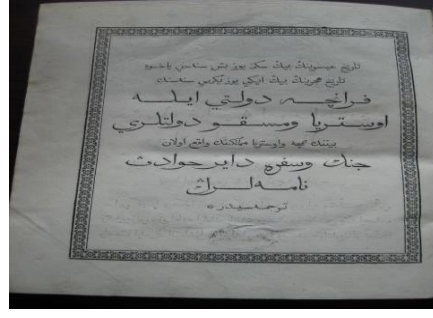
Mübeyyin'ü-l Hakikat Kitabının dış kapağı

Mübeyyin'ü-l Hakikat Kitabı

Muhammediye'nin dış kapağı

Muhammediye

KAYNAKLAR

- ABRAHAMOWICZ, Zygmunt (1987), "Polonya'da Türkoloji Başarıları ve Gelecekteki Gelişimi İle İlgili Bazı Sorunlar", (Çev. Tüten Özkaya), *Belleten*, LI, (200), 1003-1026.
- Alma Mater Vilnensis* (2012), *Vilniaus Universiteto Istorijos Bruožai, Kolektyvinė Monografija Antras Patasytas Ir Papildytas Leidimas*, Vilniaus Universiteto Leidykla.
- ALTINKAYNAK, Erdoğan (2010), "Hacı Serayya Şapşal", *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri*, (5-8 Nisan 2010), Bilecik-Türkiye.
- ARIK, Sabire (2004), *Polonya Kralı Jan III. Sobieski ve Hükümdarlığında Osmanlı Lehistan İlişkileri (1674-1696)*, Ankara (AÜSBE. Doktora Tezi).
- ARIK, Sabire (2008), "Polonya-Litvanya Tatar Türkleri (Lipkalar)", Ankara: *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5 Sayı 3 (Eylül 2008), 156-161.
- ARIK, Sabire (2010), "Polonya Topraklarında Yaşayan Karaylar (Karaim)", *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri*, 5-8 Nisan, Bilecik- Türkiye.
- ATMACA, Emine (2013a), "Vilnius Üniversitesinde "Uluslararası Türk Tarihi ve Kültürü Sempozyumu" Yapıldı", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 2/3, 221-243.
- ATMACA, Emine (2013b), "Litvanya Tatar Türklerine Ait Hamailer ve Nemëzis Köyünde Bulunan İki Hamail", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 2/4, 147-180.
- BASKAKOV N. A. - M. S. TINFOVIÇ (1973), "Sergey Markoviç Şapşal" (Çev. Rahat ABDİYEVA), *Sovjetskaya Turkologiya*, No: 3, s. 119-121, Moskova.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1999), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- GÖKBİLGİN M. Tayyib (1971), *Lehistan Tatarları hakkında bir risale "Risale-i Tatar-ı Leh"*, Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- GÜLLÜDAĞ Nesrin-Galina Miškinienė (2008), *Litvanya Tatarlarına Ait El Yazmalarından Türkçe-Lehçe Kılavuz (yıl 1840)*, Vilnius-Litvanya: Litvan Dili Enstitüsü.
- GÜNDÜZ, Ahmet (2012), "Salnâmelere Göre Kırşehir Sancağı Hakkında Bilgiler (1873-1910) (Coğrafyası, Tarihi, Nüfusu, Nahiye ve Kazaları)", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/3, Summer, p. 1373-1393.

History Vilnius Universty (1979), The Vancas Kapsukas University of Vilnius, Vilnius Mokslas Publishers.

MEJOR, Marek (2009), "Earlyhistory of Oriental studies at Vilnius University", *Acta Orientalia* (Vilniaus Universitetas Orientalistikos Centras) Vilmensia Volume 10, Issues 1–2 Published since 2000 Vilnius 2011, 15-28.

MİŞKİNİENE, Galina (2010), "Vilnius Üniversitesinde Türkoloji'nin Durumu", *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, 2010.*

MUCHLIŃSKI, Antoni (1858), "Zdanieprawy o Tatarach Litewskich", *Teka Wileńska*. Wilno, nr 4, s. 251–252.

Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri (5-8 Nisan 2010), Bilecik-Türkiye.

YAKAR, Halil İbrahim (2007), "Türk Dili Araştırmalarında Polonya Türkoloji'sinin Yeri", *Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu 21-23 Mayıs 2007, Bildiriler*, Almatı, 177-192.

İNTERNET KAYNAKLARI

http://www.vilnius.skynet.lt/story_t.html (Erişim tarihi: 05. 05. 2013).

http://www.vu.lt/site_files/InfS/Leidiniai/Vilnius_University_1579_2004.pdf (Erişim tarihi: 15.10.2013)

<http://www.vu.lt/en/about-us/history> (Erişim tarihi: 27.11.2013).

<http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauzefron> (Erişim tarihi: 15.12. 2013).